

STYLIZACE DĚTSKÉHO VYPRAVĚČE V PRÓZÁCH Z KONCE 20. STOLETÍ

JINDŘIŠKA SVOBODOVÁ

0. Předmětem našeho zájmu budou dvě prózy uveřejněné v relativně nedávné době (Dousková, Irena: *Hrdý Budžes*, 1998, Formánek, Jaroslav: *Dlouhá kakaová řasa*, 1999), pro obě je společný fakt, že zachycují jednu etapu 20. století, která je zlomová z hlediska dalšího vývoje české národní historie, obě navíc pohledem dětského vypravěče.

0.1 Podíváme-li se na datum narození obou autorů (1964, 1960) a srovnáme-li věk vypravěčů, zjistíme, že věk vypravěčů obou příběhů koresponduje s věkem autorského subjektu v čase literárního příběhu. Mohli bychom tedy v tomto kontextu uvažovat o pamětech svého druhu, pro oba texty je ale příznačné, že ani v jednom se neakcentuje historická faktografičnost. Vyprávějící subjekt pouze reflektuje prožité události, kterým ovšem nedokáže plně porozumět. Nevnímá ani širší souvislosti, ani důvody toho, co se kolem něj děje, zaznamenává pouze „symptomy“ doby.

1. Jestliže budeme i nadále styl chápat jako jednotící princip, který text sjednocuje a současně také diferencuje od textů jiných, pak se nám v obou případech jako nejzásadnější jeví snaha dosáhnout dojmu, že text produkuje dětský vypravěč, v případě Formánkové jde ovšem o snahu dosáhnout rázu psanosti, v případě Douskové pak rázu mlúvenosti. Oba tím úspěšně konstituují estetickou kategorii „komična“, každý ovšem svým specifickým způsobem.

1.1 Formánkùv vypravěč si píše deník, tato skutečnost je explicitně vyjádřena hned v úvodu textu:

Venku sněží. Tonda mně říkal, že si už dlouho píše deník. Prý už přes týden. Prý to psal i Robinson. Tak to budu psát taky. Když to psal i Robinson. (Formánek, s. 7)

Reflexe vlastní tvorby je pak v textu opětovně signalizována, autor tím dosahuje dojmu autentičnosti zprostředkované skutečnosti:

Píšu teď u dědy v posteli. Za chvíli jdeme spát. Děda si chtěl přečíst, co píšu. Říkal jsem mu, že je to moje tajemství. (Formánek, s. 42)

Ze stylizace psaného záznamu skutečnosti vypravěčem pak vyplývá převažující spisovnost ve všech jazykových rovinách, zejména pak na rovině morfologické. Větné struktury nejsou obvykle příliš komplikované (to by odpovídalo věku vypravěče), jejich konstrukce nesměřuje k zachycení složitých myšlenkových vztahů, spíše linearitu vyprávěného příběhu:

Včera ten hokej zase nedohráli. Dneska jsme naposled nacvičovali Pásmo. Už ty básničky umím. Jedna je o hornících a druhá o práci. Pepa je už konečně zdravý. Všichni si oddychli. (Formánek, s. 21)

Komičnost pak vyplývá spíše z překvapivých a nečekaných spojení anebo z bezděkého přejímání oficiální rétoriky zobrazované doby:

První máj se vydařil. Celý den svítilo sluničko a odpoledne bylo i dost teplo. V parku lidé při lidové veselici tančili s vyhrnutými rukávy a bez kabátů. Pan Novák, ten hasič, co vytáhl vloni tele, spal zase pod tribunou. (Formánek, s. 44)

Zobrazení skutečnosti očima dětského vypravěče jde tedy ruku v ruce s přímočarostí vyjadřování. Nemění se úhel pohledu, ale naopak názory druhých jsou tu prezentovány se stylizovaným nepochopením na straně vypravěče:

Ptal jsem se babičky, co je to horor. Tvrdila, že život s dědou. Ptal jsem se potom dědy, jestli je život s babičkou horor. Začal se smát, až mu tekly slzy. Tak nevím. (Formánek, s. 110)

Opouští se „hrátky“ postmoderní literatury, nenajdeme tu žádné časoprostorové smyčky, děj postupuje lineárně v čase a je omezen na velmi kompaktní a nerozsáhlý prostor.

„Sekundární“ zápis reality vypravěčem se pak odráží i na rovině vertikálního členění textu. Přímá řeč je z textu prakticky eliminována, až na několik výjimek, mnohem nápadnější a také působivější je reprodukce realizované komunikace formou nepřímé řeči:

Babička ale dneska říkala, že není moc ráda, když sem lezou Cikáni. Tvrdila, že něco ukradnou. Děda říkal, že jsou to slušní lidé, i když trochu zvláštní. Babička mu odpověděla, že proti nim nic nemá, jenom jí hrozně vadí. Děda začal kroutit hlavou, ona si toho všimla a vyčetla mu, že se zastává Cikánů, protože je mu fuk, kdyby tu něco ukradli. Ví prý moc dobře, že mu tu nic nepatří a celý barák je babiččín. Děda se jí zeptal, kdo ten barák po válce vystavěl z ruin a zadlužil se až po uši. (Formánek, s. 10)

1.2 Jednotlicím rysem druhého textu je naopak stylizovaná mluvenost. To se projevuje ve výběru jazykových prostředků prakticky na všech rovinách, zvláště patrné je to v oblasti morfologie, užití výrazové prostředky bychom mohli zařadit do oblasti obecné češtiny. Ovšem i pro rovinu syntaktickou je příznačná snaha věrně napodobit mluvenou komunikaci, například nastavování výpovědi asociativním připojováním nových, v podstatě nesouvisejících informací:

*Oldřich a Božena napsal slavný spisovatel František Hrubín, který napsal **Kuřátko v obilí**, a Kačenka říkala, že to napsal proti Rusům. Jako třeba **Jan Hus**, toho taky proti nim hráli, ale toho nenapsal František Hrubín, ale Josef Kajetán Tyl, co napsal taky československou socialistickou hymnu. František Hrubín už vloni na podzim umřel a měli jsme ho na nástěnce. Ted' máme na jedný VŘSR a na druhý Vánoce.* (Dousková, s. 18)

Takovýto způsob práce s jazykovým materiálem pak autorce umožňuje dosáhnout komičnosti stylizovanou neobratností ve vyjadřování spolu s explicitně vyjadřovanými paradoxy mezi skutečností proklamovanou světem dospělých a tou, kterou reflektuje dětský vypravěč:

...a Kačenka mi nechce dovolit chodit do jiskřiček, protože jiskřičky a pionýři jsou prej malý komunisti. Tak já nevím, z naší třídy tam chodí celá třída a já bych tam taky chtěla chodit. (Dousková, s. 9)

Do Zákopů jezdíme každou sobotu a neděli a vždycky se tam strašně pohádáme, hlavně Kačenka s babičkou. Tak bych tam snad radši ani nejezdila, ale to nejde, protože se máme rádi. (Dousková, s. 17)

I na rovině vertikálního členění textu odlišuje pásmo vypravěče, který je identický s hlavní hrdinkou, a pásmo postav. Jejich repliky jsou zpravidla zaznamenávány formou přímé řeči. Užité způsoby jejich vyjadřování pak slouží jako jeden z nástrojů charakterizace postavy:

Ale pan Dusil vrtěl hlavou a dělal nám vedle sebe místo. „To nic, dámy, to nic. Promiňte mi tu chvilkovou slabost. Udělalo se mi blbě, tak jsem musel na vzduch.“ „Seženeme doktora. Já pro někoho dojdu,“ chtěla Kačenka. Pan Dusil nechtěl. „Ať vás to ani nenapadne, vážně. To byste mě naštvála. Ale děkuju vám, Kateřino, já vím, že jste hodná holka.“ (Dousková, s. 25–26)

„Zmlátily mě,“ řekla Berenčičová, „prostě mi trochu rozbily hubu.“

„Kdo?“

„Kroupová s Panýrkovou. Přišly za mnou po zkoušce až do garsonky kvůli SSM a já jsem je poslala do prdele. Řekla jsem jim, že jsem určitě nejmíň stejně velká kurva jako oni, ale ne taková svině. Zamkly, seřezaly mě a utekly.“ (Dousková, s. 68)

1.2. Užité jazyky je tak v obou případech klíčem pro poznání a pochopení postavy, posiluje autentičnost zobrazované prožité události a vyplývá z něj značná subjektivnost podání.

2. V kompozici obou textů hraje zásadní roli jejich název.

2.1 Ve Formánkově textu má charakter šifry, není popisný, a tak z něj čtenář prvoplánově nemůže vyvodit žádné informace týkající se obsahu nebo časoprostorové lokalizace textu. Koresponduje ovšem s paralelností několika světů, kterou si vypravěč velmi intenzivně uvědomuje, opakovaně ji zmiňuje, ale ne zcela chápe:

Je to zvláštní, kolik je na světě světů. Dřív jsem si myslel, že je jenom jeden. Pak nás pani učitelka učila, ještě když nebyla hodná a byla jiná doba, že jsou světy tři. Náš – nejlepší a nejspravedlivější, kde všichni pracují a zpívají si veselé písně. Potom svět nespravedlivý – kde jsou lidé bez práce, nezpívají a jejich vojáci nás chtějí napadnout. A nakonec svět osvobozující se pomalu od světa nespravedlivého – kde je ale hrozná bída, nemoci a záplavy. (Neříkala, jestli se tam zpívá. Možná že jenom písně táhlé.) (Formánek, s. 63)

Jsou to vojáci z nejspravedlivějšího a nejlepšího světa, kde všichni pracují a zpívají veselé písně. (Poznal jsem to podle jejich vlajky.) Tak nás to učila pani učitelka. Nevím, proč k nám ale přijeli, když k tomu světu patříme taky. [...] Se světy je to opravdu divné. (Formánek, s. 84)

Vypravěč příběhu si ale ve svých představách vytvořil světy dva. Jeden, ve kterém „jsou však zoufalá města, hádají se tam lidé, kteří strhávají ubrusy ze soch, poslouchají hudbu, uklízí, zvrací do plynových masek, chodí v průvodu, chodí na ryby, kouří, modlí se, hrají fotbal, jezdí do lázní, brečí před tanky, popíjí rum, presují šťávu z jablek, vyhlašují nové stavy a výbory, padají s popelnicemi a mění si kožichy za plátěné texasky.“ (Formánek, s. 129), a druhý, tajemný, nepochopitelný a neuchopitelný, do kterého náš vypravěč nahlédl, když se v létě při koupání potopil nečekaně hluboko, otevřel oči a spatřil svět dlouhé kakaové řasy. Uvědomění si existence tohoto paralelního světa vypravěči spíše nahání strach, je jím překvapen a zaskočen, myšlenka na něj mu vnuká novou optiku:

Trochu mně to připomíná jezero s mrtvou rybou a vlnící se řasou. Taky to vypadá jinak, než se člověk ponoří a otevře oči. (Formánek, s. 61)

Je to ale právě dlouhá kakaová řasa a touha poznat její tajemství, co nakonec vytrhne vypravěče „z ticha a klidu rozzářené krásy“ (Formánek, s. 129).

2.2 Situace je opět poněkud odlišná v případě druhého textu. Stylizované neporozumění textu básně Hrdý buď, žes... má v tomto případě charakter aluze a titul je informativní minimálně v tom smyslu, že vymezuje hranice literárního času. Odkaz na hrdého Budžese prostupuje celým textem, pro vypravěčku se stává oporou i vzorem v těžkých chvílích, i když se nedokáže ubránit pochybám o jeho „politické čistotě“:

Často přemejšlím, jestli byl komunista i Budžes. [...] Ale říkám si, že to třeba moh bejt nějakej statečnej indián jako Vinetú. „A Hrdý Budžes vytrval, že neposkvrnil ústa ani hrud' falešnou řečí!“ To je přece úplně indiánský. Von to asi spíš byl někdo takovej jako Julius Fučík nebo Maruška Kudeříková, ale to je jedno. Určitě to byl hrdina. (Dousková, s. 128–129)

Prozření přichází nečekaně, prakticky až v závěru celého textu, ale i v tomto případě pohled do budoucnosti vyloučí naprostý pesimizmus:

Byla tam básnička o Hrdým Budžesovi a bylo to moc smutný. Hrdý Budžes nebyl ani indián, ani partyzán. Hrdý Budžes nebyl vůbec. Hrdý Budžes je jen – hrdý buď, žes. To je ještě horší, než kdyby to byl komunista. Napřed čert s Mikulášem, pak Ježíšek a teď Hrdý Budžes. Ještě že se už stěhuju. (Dousková, s. 162)

3. Způsob uchopení a prezentace historické skutečnosti tak, jak se s ní setkáváme ve sledovaných textech, je možný pouze v minulosti nedávné. V obou případech je na straně autora/autorky velmi konkrétní předpoklad o čtenářském zkušenostním komplexu, který je často aktivizován. Dětská vypravěčí zprostředkovávají své osobní zážitky pouze jakoby mimochodem a až v druhé linii se ke čtenáři dostávají informace přesně vystihující charakter doby:

V poslední době se do kostela těším, protože jsem zvědavý, koho nového tam zase uvidím. Spousta těch nových to dřív kritizovala, ten kostel. Teď zpívají s ostatními. Někteří hrozně nahlas. (Formánek, s. 45)

Když serenáda dohrála, mluvil nový prezident a vyhlásil stav normálnosti. Večer pak odjely tanky z křižovatky. (Formánek, s. 105)

Literární čas Hrdého Budžese následuje za obdobím ztvárněným v Dlouhé kakaové řase. I v tomto případě jsou „tuhnoucí“ společenské poměry zaznamenávány jaksi mimochodem, až v druhém plánu. Akcentováno je to, co představuje velkou událost nebo nečekaný zážitek právě v očích dětské vypravěčky:

Taky umřel pan Dusil. Voni měli s Kačenkou a s Lídou Ptáčkovou ten soud s divadlem, jestli tam můžou hrát dál, nebo jestli musej odejít, a prohráli to. Když to skončilo, přišel za nima ten soudce na chodbu a omluvil se jim, že nemoh nic dělat, že měl dopředu nařízeno, jak to musí dopadnout. Panu Dusilovi se udělalo špatně... (Dousková, s. 131)

To se stalo, ještě než Kačenka jela do Prahy. Kačenka jela na tři dni do Prahy na další soud s divadlem. Pepička jsme odvezli zákopecký babiće a zůstali jsme sami s Pepou. (Dousková, s. 137–138)

4. V kontextu naší literární tvorby, která zachycuje období Pražského jara a následné normalizace, hodnotím způsob prezentace historického materiálu optikou dětského vypravěče

jako velmi působivý. Stylizované nepochopení událostí zachycených dětským vypravěčem dává čtenáři dostatek prostoru pro aktivizaci vlastní zkušenosti, autorům pak pro dosažení komického účinku. Sporná ale možná bude v tomto kontextu časová platnost užitého postupu a možnost díla a adekvátně působit i na čtenáře bez odpovídajících zkušeností.

LITERATURA A PRAMENY

- Dousková, Irena: Hrdý Budžes. Brno 2002 (2. vydání).
Formánek, Jaroslav: Dlouhá kakaová řasa. Praha 1999.
Čechová, M. a kol.: Stylistika současné češtiny. Praha 1997.
Daneš, F. a kol: Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha 1997.

Summary

Jindřiška Svobodová: Stylistic imitation of an infant narrator in proses of the end of 20th century

Author of the study analyzes two czech proses (Hrdý Budžes by I. Dousková, 1998, and Dlouhá kakaová řasa by J. Formánek, 1999) to describe different possibilities of stylistic imitation of an infant narrator. Authors of prosaic texts either use language simulating common unprepared speech or intentionally choose correct and standard ways of expressing. Both methods – combined with pretended misinterpretation of historical events – lead to the same result: narrator's speech becomes comic.

